ШЫН

1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

Ниитилел-политиктиг солун

№ 126 (18088)

2011 чылдың ноябрь 1, вторник

Садар өртээ 5 рубль.

e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

ШКОЛА 100 ХАРЛААН

Тыва Республиканың Чазак Баштыңы Ш.В. Кара-оол музей удуртукчузу Т.Верещагина-биле төөгү материалдарын көрүп олурары.

Өөредилгениң хоочуну, 1985 чылдан 1990 чылга чедир Өөк школазының директору А.В. Кукарин.

Бии-Хем кожуунда Өөк ортумак школазы 100 чыл юн демдеглээн. Ол кожуунга албанның аян-чоруун кылып чораан Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол ону уткаан байырлалга киришкен.

Өөк школазы Тываже көжүп ен баштайгы орус чурттак-арның ачызында туттунган аш сайзыраан. Бистиң респуб-га бир дугаар келген башкы-өөредилгени сайзырадырынга үлүг-хуузун киирген болгай. ланың юбилейинге баары, үзүн сактыры, амгы үеде лдап турар коллективке аш өөреникчилерге байыр рери дээрге, төөгүге болгаш нгы кижилерге улуг хүндүт-иң демдээ-дир» — деп, Шол-Кара-оол демдеглээн.

афьяновтарның Туранда му-ниң удуртукчузу, төөгүге ыкшылдыг болгаш ону камга-ынга сундулуг Татьяна Вере-на Өөкке школа тударының ында айтырыг 1908 чылда-ла көдүрүлген, чүгле 1909 чылдың март 9-та Өөк суурнуң чурттак-чылары Петр Лопатинниң удур-тулгазы-биле чыыш эрттирген дээрзин чугаалаан. Ол дөрт чыл өөредилгелиг хүрээ школазының тудуун кылырының дугайында айтырыгны шиитпирлээн чыышка Усинскиниң кызыгаар отрядының начальниги штабс-капитан Алек-сандр Христофорович Чакиров киришкен. Удуртур баштаар чер-лерже хөй удаа бижимел дилеглер киирген соонда, Енисейниң өөре-дилге эргелели 1000 рубльди тускайлаан болгаш школа тудуун эгелээрин чөпшээрээн.

Суурнуң чурттакчылары эрт-тирген чыыжынга 40 өөреникчи өөренир школаны тударынга херек ыяшты кезип белеткээрин болгаш сөөртүп эккээрин хүлээнип алганнар. Ол ыяш аймаан хүлээп алыры-биле 3 кижи составтыг ко-миссияны база тургускан: Григорий Поталицын, Федор Бальхов болгаш Иван Былев.

Шак ынчаар школаның тудуу 1910 чылда эгелээн, 1911 чылдың январьда доозулган. Январь 10-да Өөк суурнуң чурттакчылары чаа туттунган школаны ыдыктаары-биле чыглып келгеннер. Даг ин-женери Павел Григорьевич Са-фьянов болгаш башкы Лидия Андреевна Сафьянова ону баш-карганнар.

Өөк суурда Василий Янның адын эдилээн ол школа бодунуң школазының тургустунган төөгү-зүн, баштайгы башкыларының аттарын утпааннар.

Байырлыг хуралга киришкен Шолбан Кара-оол школа дирек-тору Ульяна Хомушкуга амгы үениң спорт дериг-херекселдерин садып алыр кылдыр 100 муң рубльдиң сертификадын, кайы-даа классты чаа дериг-херекселдер-биле четчелеп алыры-биле 500 муң рубльдиң сертификадын база тывыскан. Ол ышкаш күрүне шаңналдарын база тывыскан. Өөредилгениң хоочуну, 1985 чылдан 1990 чылга чедир ол школаны директорлаан Александр Васильевич Кукаринге Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медалын тывыс-кан, ол өөредилге системазынга 44 чыл ажылдап келген, Россия Федерациязының Улус өөредилге-зиниң тергиини.

Ажыл-херээнге бердинген башкыларга Тыва Республиканың Чазааның Даргазының хүндүлел бижиктерин тывыскан.

Виталий ШАЙФУЛИННИҢ тырттырган чуруктары.

Медээлер

600 СТУДЕНТИЛЕР АЖЫЛДААР

«Кызыл—Курагино» археология-география экспедициязынга 2012 чылда делегейниң бүгү урттарындан 600 студентилер ажылдаарлар. Ол кспедицияның бирги сезонунуң ажылын түңнээн онференция Сибирьниң федералдыг округунга бол-ан.

ңаа Россияның ОБЯ-зының баштыңы, Орустуң география илелиниң президентизи Сергей Шойгу, Красноярск крайның аның даргазы Эдхам Акбулатов, эртемденнер болгаш нтилер киришкеннер.

елир чылын экспедиция ажылын уламчылаар дээрзин Сергей у дыңнаткан. Бо чылын казыышкын ажылдарынга киришкен студентиниң орнунга чүгле Россиядан эвес, даштыкыдан зи-биле 600 кижи ажылдаар. «Ол улуг болгаш солун ажылга ир кандидаттарның делегей конкурузун чарлаар бис. Ону ийи ышкын аайы-биле чорудар, бирээзи — бистиң чуртувустуң- даштыкы чурттарның-даа өөредилге черлериниң аразынга кон-тур, ийигизи — бистиң чуртувуста экспедицияның ажылын дар МИЧ-лерниң квотазы болур» — деп, ОБЯ сайыды дың-н. Конкурска чүгле төөгү факультеттеринде өөренип турарлар археологтуг казыышкын кылырынга сонуургалдыг студенти-аза киржип болур дээрзин Сергей Шойгу дыңнаткан.

«УРУГЛАРНЫҢ ЫНАКШЫЛЫ»

Каа-Хем суурнуң «Ручеек» уругларның сайзырал төвүнүң психолог башкызы Светлана Александровна Чащина «Россияның чылдың кижизи — 2011» конкурска «Уругларның ынакшылы» номинацияның лауреады болган.

Конкурска ол өөредилге программазынга немей уругларның сонуургалынга, оларның мага-бот, угаан-медерел өзүлдезинге дүүш-түр чогаадып алганы оюннарны тайылбырлап көргүскен. Светлана Чащина Россияның 60 хире регионнарындан келген киржикчилер аразындан шылгарап үнген.

«Уруглар садтары — уругларга» конкурстуң Россия чергелиг чадазынче Тывадан дефектолог-башкылар — Ефросинья Сережкина, Елена Ленехина, күш-культура башкызы Елена Иван-ченко, чурулга башкызы Валентина Лебедева болгаш кижизидикчи башкылар Татьяна Зауткина, Татьяна Пирогова, Ольга Оршич, Евгения Савельева эрткен. «Күрүнениң эң эки уруглар сады» номинацияже Эрзин кожууннуң Булуң-Бажы суурда «Челээш» уруглар сады болгаш Кызылдың № 21 уруглар сады, «Эң эки кадык камгалалдыг методикаже» — Кызылдың «Найырал» аттыг № 36 уруглар сады кордап турар. Россия чергелиг мөөрейниң түңнел-дерин ноябрь айда үндүрер.

ТР-ниң албан-езузунуң сайтызындан.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы, Тыва Республиканың Чазаа Тыва Республиканың Девискээринге хамаатылыг камгалал адырында ажыл-чорудулганы хандырарының талазы-биле, чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан болгаш сугга камгалаарының агентилелиниң даргазы Николай Мыйтың-оолович Монгушка ооң чоок болгаш эргим кижилери,

керни **Аяна Маадыр-ооловна Монгуштуң** база уйнуу **Виктория Юрьевна Монгуштуң**

айыыл-халапка таварышкаш элекке мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыыдалды илередип тур.

КИЧЭЭНГЕЙНИ – КӨДЭЭ ИШЧИЛЕРЖЕ

Көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының байырлыг хуралындан

Октябрь 28-те С. Пюрбю аттыг Улусчу чогаадылга бажыңынга республиканың көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының байырлыг хуралы болуп эрткен. Республиканың кожууннарындан шылгараан көдээ ишчилерге байыр чедирери-биле Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Кара-оол, Тыва Республиканың Дээди Хуралының аграр политиказының талазы-биле комитеттиң даргазы И. Чучев, Тыва Республиканың көдээ ажыл-агый сайыды А.Саая болгаш ведомстволарның удуртукчулары келген.

РФ-тиң көдээ ажыл-агыйының «Мөңгүн медалын» Өшкү-Саар Ооржакка тыпсып турары.

Тыва Республиканың көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем сайыды А.М. Саая байырлыг хуралды ажыдып, эге сөстү алгаш, бүгү Россияда көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының хүнүн октябрь 9-та демдеглеп эрттирген, а бистиң республиканың көдээ ишчилери күскү дүжүттүң ажаалдазын дооскаш, ажыл-ишчи түңнелдерни үндүрүп, ону бо хүн эрттирерин шиитпирлээн деп чугаалааш, чылдың көргүзүглери-биле таныштырган. Тыва Арат Республиканың тургустунганындан бээр 90 чыл оюн көдээ ажыл-агый ажылдакчылары база ооң продукциязының бүдүрүкчүлери ажыл-ишчи чедиишкиннер-биле демдеглеп турарын онзалаан. Республиканың мал ажылдыглары эрес ажылдаан, ниити малдың бажының өзүлдези бар, сүт болгаш дүк бүдүрүлгези көвүдеп, ооң саарылгазы улгаткан. Ооң-биле чергелештир чер ажылдыгларының түңнелдери база эки. Баштайгы санаашкыннар-биле алырга, тараа культуразының, картофельдиң, ногаа аймааның дүжүдү эрткен чылдардан дудак чок, мал чеминиң белеткели база багай эвес болганын демдеглээн. Ажылының угланыышкынын шын шилип, эки түңнелдерни чедип ап турарлар көдээ ажыл-агыйны сайзырадырының талазы-биле федералдыг болгаш республика чергелиг программаларның акшаландырыышкыны-биле боттуг дузаны ап турар. Бо чылдың эрткен айларының дургузунда 200 млн. ажыг рубльди көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге деткимче кылдыр бергени – ооң бир бадыткалы. Арат ажыл-агыйлары, чоннуң хуу ажыл-агыйлары банк чээлилерин ажыглап, ажылга чугула херек техниканы, дериг-херекселдерин садып ап, аныяк өг-бүлелер чурттаар оран-саваны тудуп турар. База ол ышкаш көдээ ажыл-агый продукциязын болбаазырадыр бүдүрүлгелерниң сайзыралы экижип, ылаңгыя биче бүдүрүлгелерниң саны көвүдээн. Ынчангаш келир чылче эки курлавырларлыг кирер магадылал барын айтып, ол байлакты хумагалыг ажыглап, бедик сайзыралдыг агроүлетпүрнү келир салгалдарга дамчыдып, ону арттырып алыр дээш ажылдаарын кыйгырган.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оол агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларын, көдээниң болгаш болбаазырадылга үлетпүрүнүң ишчилеринге профессионал байырлалы-биле байырны чедиргеш, дүжүт ажаалдазы доозулганда, бичии када дыштанып, байырлавышаан, түңнелдерни үндүрүп, шылгараан ишчилерни болгаш ажыл-агыйларны демдеглээр дээш бо байырлыг чыышта чыглып келген-дир бис деп чугаазын эгелээн:

– Бо чыл чурттуң көдээ ишчилерге кончуг таарымчалыг болгаш кайгамчык эки түңнелдерлиг чыл болган. Владимир Владимирович Путин «көрүп көрбээн эки түңнелдерлиг» чыл дээрзин чугаалаан. Тарааның барык 95 млн. тонна, соя биле рапстың эң-не хөй дүжүдү ажааттынган. Эрткен чылга деңнээрге, тарымал тоорукту каш катап хөйнү ажаап, ол көргүзүгнү 8 млн. тонна чедирген. Баш удур санаашкыннар-биле, чигир свеклазының 40 млн. тонна дүжүдүн алгаш, ону болбаазырадып эгелээн. Россия чигирни (50 муң хире тонналы) чурттан үндүр садарын бирле дугаар чедип алган... Ол санчурагайларга деңнээрге, бистиң республиканың көргүзүглери хөй эвес-даа болза, ооң артында көдээ ишчилерниң – тараажыларның болгаш малчыннарның, механизаторларның болгаш агрономнарның, көдээ ажыл-агыйының болгаш болбаазырадылга бүдүрүлгелериниң удуртукчуларының карак кызыл күш-ажылы бар. 2007 чылга деңнээрге, 2010 чылда көдээ ажыл-агый продукциязының бүдүрүлгези көвүдеп, 4,5 млрд. ажыг рубль орулгалыг болган. 2007 чылга деңнээрге, шээр малдың баш саны 300 муңга көвүдеп, барык 1 миллион баш ашкан. Ынчангаш Тыва Республика шээр малдың баш саны-биле Сибирь федералдыг округта эң мурнуку одуругда. База ол ышкаш мал бажының саны чүгле өзүп турар эвес, ооң шынары база экижип турары онза. Уксаалыг малдар азырап турар ажыл-агыйларның малының саны бо чылын 30 хууга өскен. Ол дээрге малчыннарның болгаш селекционер эртемденнерниң кады мал ажылында кылып чорудуп турар кызымак ажылының түңнелдери дээрзин онзалаар апаар. Республиканың тараажылары эрткен чылга деңнээрге, тараа культураларының дүжүдүн 22 муң тоннага хөйнү ажаап алган. Таңды кожууннуң тараажылары бир гектардан 16 центнер дүжүттү алганы эки көргүзүг. Малга кышкы чем курлавыры кылдыр 203 муң тонна сиген-ширбиил, 5 тонна хоолулуг мал чеми база 11 тонна мал чиир тараа белеткеттинген. Ол дээрге, кышты хүр-менди ажарының база малдың бажын хевээр арттырып алырының улуг магадылалы-дыр. Ылаңгыя Каа-Хем кожууну мал чемин белеткээр талазы-биле эң-не идепкейин көргүскеш, «2011 чылда Тыва Республикада мал чемин белеткээр талазы-биле эң-не тергиин муниципалдыг район» деп номинацияга тиилээн. Ынчангаш мөөрейниң кол шаңналы – «Беларусь-3204» тракторну шаңнал кылдыр алганынга байырны чедиргеш, – агроүлетпүр комплекизиниң болбаазырадылга талазы-биле адыры «хээрек чер» бооп артпышаан деп, ол чемелээн. Республиканың кожууннарында тургустунган бичежек 7 цехтерниң бо хүннерде чүгле дөртү чаа-ла тыныш ап турар: продукция бүдүрерин чаа-ла шенеп, бүдүрериниң технологиязын чаа-ла шиңгээдип эгелеп турар. Тус черниң бараан бүдүрүкчүлерин деткиириниң чылында көскү түңнелдер амдыызында чок болуп турары-биле ону келир чылын уламчылаарын шиитпирлээнин дыңнадып, күш-ажылдың бедик бүдүрүкчүлүүн чедип алган болгаш эки шалыңныг, эки шынарлыг продукцияны бүдүрүп турар, немелде ажылчы олуттарны тургускан, бодунуң технологтуг чаа баазазын четчелээн бүдүрүлгелерге деткимчени моон соңгаар угландырарын сагындырган. Ооң чижээнге, Кызылдың хлеб комбинадында ажыл-чорудулганы киирген. Бүдүрүлге 40 чылдарның эрги дериг-херекселин швед дериг-херексел-биле солуп, чаартылганы кылган соонда хлеб болгаш булочка кылыгларының бүдүрүлгезин көвүдеткен. Коллективтиң удуртулгазы болгаш ажылчыннар мурнунда ам-даа улуг-улуг сорулгаларны салган ажылдап турары өскелерге үлегер-чижек дээрзин айыткан. Ынчангаш «Тывага кылган» деп ылгавыр демдек шынарның кол демдээ болурун дааскан. А бир эвес ажылдап шыдаар болгаш продукцияны бүдүрүп турар болза, чазак-чагырганың талазындан агроүлетпүр комплекизин деткииириниң аңгы-аңгы хевирлери: чээлилерге субсидия, көдээ ажыл-агый техниказын садып алырынга деткимче, чемишчидилге болгаш үрезин садып алырынга субсидия дээш, өске-даа сагыш-салыышкының барын база катап сагындырган. Кол-ла чүве – көдээниң чидиг айтырыгларын чогумчалыг шиитпирлээр деп бодаза, ынаар аныяк кадрларны хаара тударын ол чагаан. Ол дээш акшаны-даа, күштү-даа харамнанмас ужурлуг. Бирги ээлчегде, чурттаар оран-сава-биле хандырылганы чедип алыры чугула. Чурттуң удуртулгазының идип үндүргени – көдээге 5 чыл дургузунда ажылдаар күзелдиг аныяк эмчилерге 1 млн. рубльди деткимче кылдыр бээр социал магадылал келир чылдан эгелеп боттанып эгелээрин база катап сонуургаткан. Оон чоорту көдээ сууржуң амыдыралды ам-даа хөгжүдер, а чер-биле ажылдап чоруур кижилерниң ажылынга хүндүткел улгадыр дээрзин чугаалааш, байырлалдың бүгү-ле маадырлары – хову-шөлдерниң болгаш фермаларның ажылчыннарынга, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң удуртукчуларынга болгаш специалистеринге, арат болгаш тараачын ажыл-агыйларынга, эртемденнерге, көдээ интеллигенцияга, аъш-чем болгаш болбаазырадылга үлетпүрүнүң ажылдакчыларынга оларның соруккирген күш-ажылы дээш өөрүп четтиргенин илеретпишаан, байырны чедирген. Ш.В. Кара-оол бодунуң илеткелиниң соонда, Чазактың шаңналын көдээ ишчилерге байырлыг байдалда тывыскан.

ТР-ниң Көдээ ажыл-агый яамызының Хүндүлел бижиин тыпсып турары.

Россия Федерациязының көдээ ажыл-агый яамызының удуртукчузу Е. Скрынниктиң ат салган дужаалы-биле, агроүлетпүр бүдүрүлгезинге хөй чылдарда үре-түңнелдиг күш-ажылы база ачы-хавыязы дээш, Мөңгүн-Тайга кожуунда «Мөген-Бүрен» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезиниң директору Өшкү-Саар Аракчааевна Ооржакка яамының «Мөңгүн медалын» тывыскан. Ө-С. Ооржак, ооң ап турары медаль күш-ажылчы коллективиниң ачызы-дыр дээрзин демдеглээш, ам үшкү салгалдың көдээ ишчилерин удуртуп турарын сонуургаткан. «1965 чылдан бээр ажылдааш, 10 сайыттың удуртулгазын эртим, кажан Тыва Чазактан, ооң Баштыңы Ш.В. Кара-оолдан, Көдээ ажыл-агый яамызындан деткимче улуг болганындан, хейаъдым бедик ажылдап чору мен. Бо улуг шаңнал – аксым-кежиидир. Ынчангаш 70 харга чедир ам-даа 3 чыл күрүнемге бараан боop ажылдаарымны аазадым» – деп хөйге-чарга чарлаарга, чон адыш часкаашкыны-биле уткуп алды.

(Уланчызы 3-кү арында).

«Тыва Республиканың алдар-ыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты Барыын-Хемчик кожууннуң Аянатыдан көдээ ажыл-агыйының очуну Саая Санчытович Сюрюн-е тывыскан. Тыва Республиканың азааның Даргазының Хүндүлел жиктери-биле Улуг-Хемниң Торалыгдан Т.Т. Доржу, Таңдының алгазындан М.Ч. Ховалыг, Өңгүн-Тайганың Мөген-Бүренден Ч. Иргит, Каа-Хемниң Ильинканың тракторист-механизатор С.А. амбуу, Ветеринария болгаш итосанитария хайгааралының лазы-биле федералдыг албанның ва Республика талазы-биле гелелиниң күрүне инспекторуну Н. Савельевти шаңнаан.

Республикага чарлаттынган 2011 чылда мал чемин белеткээр азы-биле эң-не тергиин муниалдыг район» деп мөөрейге илээн Каа-Хем кожууннуң чагыкчызы А.Шелеховка кол шаңнал «Беларусь-3204» тракторнуң ртификадын тывыскан. Бюджет бан черлериниң ортузунга чарттынган ол-ла мөөрейге шылгаан Бай-Тайга кожууннуң күшыл болгаш социал хөгжүлде гелелинге 20 муң рубль биле к автомашинаны бо хонуктарда псырын ТР-ниң Чазааның Дары Ш. Кара-оол аазаан. Ийиги ни Каа-Хем кожууннуң Сарыгпте № 7 профессионал училищези алган. Үшкү черни ээлээн Таңды кожууннуң культура килдизиниң коллективин өңнүг телевизор-биле шаңнаан.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутады И.В. Чучев малчыннарга байырны чедиргеш, парламентиниң хүндүлел бижиктерин Улуг-Хемниң Арыг-Үзүүнден Э.Мандын-оолга, Тожудан У.Бараанга, Ветеринария болгаш фитосанитария хайгааралының талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелелинден А. Ойдупаага тывыскан. ТР-ниң Аныяктар херектери болгаш спорт сайыды У.С. Ондар сиген кезилдезиниң шалыпчы айларында үлүг-хуузун киириштирип, эки көргүзүглерни чедип алган аныяктар бригадаларынга шаңналдарны тывыскан. Ол дээрге, Бии-Хемден «Тунуг», Таңдыдан «Дүрген», Бай-Тайгадан «Хемчик» аттыг бригадалар-дыр.

Дараазында ТР-ниң көдээ ажыл-агый сайыды А. Саая Россия Федерациязының Көдээ ажыл-агый яамызының Хүндүлел бижиктерин көдээ ажыл-агыйның хоочуннары болур: Тес-Хемде «Чодураа» КУБ-туң малчыны Василий Адыяга, Каа-Хем кожуунда «Каа-Хем» ААН-ден Елизавета Кулаковага, Барыын-Хемчикте «Алдын-Булак» МУБ-туң мал эмчизи Дарья Монгушка, Улуг-Хемде «Кызыл-Даш» КБА-ның малчыны Виктор Монгушка, ТР-ниң көдээ ажыл-агый сайыдының оралакчызы Сергей Оюнга тывыскан. База ол ышкаш ТР-ниң Көдээ ажыл-агый яамызының Хүндүлел бижиктери болгаш өртектиг белектер-биле күш-ажылга шылгарааннарны ол хуралга шаңнап-мактаан. Байырлыг хуралдың киржикчилеринге Тываның уран чүүлүнүң мастерлери байырны чедирип, аян ырны ырлажып, каткы-хөгнү сөңнеп, кежээни каастааны уттундурбас.

Айлаң МОНГУШ.

Чингис Сааяның тырттырган чуруктары.

ТР-ниң Дээди Хуралының Хүндүлел бижиин Тожу кожуундан Ульяна Бараанга тывсып турары.

Юбилей

ШЕКПЭЭР ШКОЛАЗЫ 70 ХАРЛААР

Барыын-Хемчик кожууннуң Шекпээр сумузунуң муниципалдыг нииити билигниң ортумак школазы 70 харлаан оюн бо күзүн ноябрь 3-те демдеглеп эрттирер. 70 чылдарның дургузунда школавыс солун төөгүлүг орукту эртип, чеже-чеже оолдар, кыстарны доостурбаан дээрил! Олар төрээн школазын доозуп үнгеш, эртем-билигни чедип, амыдыралдың делгем, улуг оруктарынче тарап, тускай мергежилдиг кижилер болуп ажылдап чоруурлар. Доозукчуларның төрээн школазын утпайн сактып, эргим башкылары-биле харылзаазын кошкатпайн чорууру, ылаңгыя школазының байырлыг чылында «Уттундурбас школачы чылдарывыс» деп сактыышкын кежээлеринге киржип турары өөрүнчүг.

1941 чылда Шекпээр сумузунуң г-Кажаа деп черге эге школа ргустунган. Ынчан аңаа Аянгаты, экпээр, Хөнделең сумуларының ы-төлү өөренип турган. Ол 1951 лда чеди чыл өөренир школа, а 61 чылда сес чыл школазы лдыр эде тургустунган. 1962-63 өөредилге чылында баштайгы с чыл школазын 17 оол, 19 уруг ренип дооскан. Ол үеде школаның директору Успуң Тазараң-евич Күжүгет, а доозукчу класс-н башкызы Зинаида Ивановна дрина турганнар. 36 доозукчу пту эртем-билиглиг, ажыл-ижин чедиишкинниг, аас-кежиктиг лганнар. Оларның аразындан урнакчылар» бистиң суурувус-н сайзыралынга болгаш төөгүнге балалбас исти арттырган: вхоз директорлап чораан Мөн-н-оол Дүдүкпенович Монгуш, ртком секретары турган Өпей унңнааровна Куулар, кол бухгал-р Татьяна Калгакпановна Монбии, биология башкызы Зинаи-Ооржаковна Баяан-оол, ыры шкызы, чогаалчы Базыр-оол лустаевич Ооржак (амгы үеде н ады-биле бистиң дыштанылга дузун адаан), мал эмчилери дур Бойдуевич Ооржак, Сесиа Сюр-ооловна Монгуш, Ким лек-Баирович Монгуш, тудуг женери Морозов Карбыевич нгуш, эмчи Светлана Шактар-ловна Саая, мурнакчы каңнакчы ес-оол Орус-оолович Сарыглар эш өскелерни-даа адап болур. нчан ол доозукчулар чайгы (практиказында) дыштанылгазында школаның артынга садты тарып (тарымал теректерни, чодураалар, вишнялар дээш, янзы-бүрү чимистиг ыяштарны, каттарны, чечектерни, кукурузаны) өстүрүп турганнар. Ол бүгүнү ботаника, география башкызы Чамыш-оол Орушкуевич Чамыш удуртуп турган. 1971чылда Шекпээр ортумак школазының бирги 10-гу клазын шупту 19 өөреникчи дооскан. Класстың башкызы Андрей Васильевич Иванов турган. Оларның аразындан ат-сураглыг кандыг кижилер үнмеди дээр: Николай Болустаевич, Серепаа Дарба-Хааевна, Таися Болустаевна, Андриян Шериг-оолович дээш-ле баар.

1989-1990 өөредилге чылында школа ортумак (нииити) 11 класс доозар өөредилге черинче шилчээн. 1990 чылдан 1995 чылга чедир берге үелерде школага өөредилге-бүдүрүлге бригадалары: дарганнаар, чазаныр, даш чонар, олбук аргыыр, тараа тыртар цехтер ажыттынып, класс бүрүзү дузалал ажыл-агыйлыг апарган. Ынчангы үеде школаның бүдүрүлге бригадазы Россия чергелиг мөөрейге 2-ги черни ап, тускай мергежилдиглерниң (тракористерниң, саанчыларның) шынзылгазын холга тыпсыр эргелиг турган. Ол ажылды Эрес-оол Саяевич Сат билдилиг удуртуп турган.

1995 чылда школа нииити билигниң муниципалдыг ортумак өөредилге чери кылдыр эде адаттынган. Чылдар эртип, негелде улам-на шыңгыырап, өөредилге программазы-биле өөредилгениң угланыышкыны деңге өскерлип орар. Ооң-биле кады школаның коллективи база чаарттынып, аныяк кадрлар немежип, үениң негелдези езугаар салгалдарга быжыг билигни бээр дээш кызымак ажылдап турар. Школаның төөгүзү-биле тудуш холбаалыг, хөй-хөй чылдар дургузунда ажылдап келген башкыларны школаның доозукчулары, адаиелери утпаан. Оларга школаның эге тавaан салган удуртукчу Күдерек Сурунович Монгуш, Серин-оол Ондар, Семис-оол Намзыраевич, Сержиңмаа Саны-Шириевна, Шыдыраа Мургулчуевич, Аракчаа, Даржаа башкылар, Мария Сайын-ооловна Хуна, Сочут Монгургаевич Ооржак, Эмер-Сарыг Кара-Хунаевич Кужугет дээш, оон-даа өскелер хамааржыр. База школаның бирги директору Чамыш Орушкуевич Чамыш-оолдан эгелээш, Успуң Тазараңмаевна Күжүгет, Дадар-оол Магаа-евич Чадамба, Дугур-оол Дүктүг-оолович Монгуш, Ханды Чаңчык-овна Кара-оол, Чамыяң Быйым-баевич Ондар, Зоя Дюрбуевна Сат, Клара Алексеевна Ооржак, Эрес-оол Саяевич Сат, Римма Бөлгүм-ооловна Ооржак болгаш эңне аныяк директору Алефтина Александровна Ооржакка чедир адап болур.

Амгы үеде өөренип турар ийи каът школавыстың өргенин бистиң Тываның баштайгы Президентизи Шериг-оол Дизижикович Ооржак кадаан. Ол үеде даргавыс Шекпээр совхозтуң директору болуп ажылдап турган. Чаа школаның тудуу ажыглалче 1986 чылда 720 өөреникчи олуттуг кылдыр ажыттынган.

Бо өөредилге чылында школада 180 өөреникчи өөренип, 28 башкы ажылдап турар. Оларның аразында 24 дээди эртемниг, 4 тускай ортумак билигниң башкылары ажылдап турар. Ол ышкаш «ТР-ниң өөредилге адырының хүндүлүг ажылдакчызы», «Методист-башкы», «РФ-тиң Улус өөредилгезиниң тергиини» деп аттарның эдилекчизи, эге класстарның орус дыл башкызы Зоя Дюрбуевна Сатты, «РФ-тиң Улус өөредилгезиниң тергиини» деп аттың эдилекчилери, эге класс башкылары Надежда Калдаровна Кужугетти, Анна Достай-ооловна Монгушту, «РФ-тиң болгаш ТР-ниң күш-культура болгаш спорттуң тергиин башкызы» база «Улуг башкы» аттың эдилекчизи, күш-культура болгаш технология башкызы Эрес-оол Саяевич Сатты чоргаарал-биле адап болур.

Школаның коллективи амыдыралдың чаа негелделеринден, эде тургузуушкунундан чыда калбайн турар. «Өөредилге» национал төлевилелдиң мөөрейлеринге киржип, шаңналдыг черлерни ап турарлар. 2006-2007 өөредилге чылында Барыын-Хемчик кожууннуң чагыргазының «Тергиин школа» деп школалар аразынга мөөрейиниң тиилекчизи болуп, 70 муң рубль түңнүг грантызын чаалап алган. 2007-2008 өөредилге чылында Россия Федерациязының Президентизиниң «Өөредилге» национал төлевилелиниң мөөрейинге «Школа-миллионер» деп атты чаалап алган. Бо юбилейлиг өөредилге чылында «Школа столоваязы» деп программага дүүштүр ажылды кылгаш, тиилекчилер аразынче киргеш, столоваяның чаа дериг-херекселдери-биле шаңнаткан.

Школада 6 методиктиг каттыжыышкыннар ажылдап турар: эге класс башкыларының каттыжыышкыны «Родничок», дыл болгаш төөгү башкыларының — «Лингвист», математика, физика, информатика башкыларының — «Эврика», химия, биология, география башкыларының — «Мыслитель»; чурулга, күш-культура, күш-ажыл, технология, ыры, черчение башкыларының — «Гармония» болгаш класс удуртукчуларының — «Прометей». Олар аразында маргылдаа-чарыштыг солун ажылдап турарлар.

Өөредилге-кижизидилге ажылдарынга таарымчалыг байдалды тургузуп берип турар техниктиг ажылчыннарывысты демдеглевес аргавыс чок. Оларга ажыл-ижи туннелдиг ажылдап чоруурлар: Алефтина Чаай-ооловна Монгуш, Ирина Шивит-Тооевна Монгуш, Алефтина Шериг-ооловна Монгуш, Валентина Курсаевна Бопар-оол, Валентина Таан-ооловна Ооржак дээш, өскелерни-даа адап болур. Ооң-биле чергелештир школаның хөй-нииити ажылынга идепкейлиг киржип чоруур үлегерлиг адаиелеривиске Зинаида Кертик-ооловна, Ногаан-оол Дудукпенович Монгуштар, Шончалай Биче-ооловна, Омак Куусаалович Ооржактар, Айдыс Валерьевна, Саян Каадыр-оолович Монгуштар, Марьяна Олеговна, Менги Борисович Ооржактар, Елена Сарыг-ооловна, Геннадий Кызыл-оолович Ооржактарның өг-бүлелери хамааржыр.

Школаның материал-техниктиг баазазын быжыглаарынга боттарының деткимчезин көргүзүп чоруур доозукчуларывыс Андриян Шериг-оолович, Орлан Таарачынович, Владимир Седен-оолович, Отчугаш Барыш-оолович, Геннадий Кызыл-оолович, Саян Каадыр-оолович, Анатолий Биче-оолович болгаш оон-даа өскелерге четтиргенивисти илереттивис.

Школа — башкыларның болгаш өөреникчилерниң ийи дугаар бажыңы дээри-ле шын. «Демниг сааскан теве тудуп чиир» деп тыва улустуң үлегер домаанда дег, школаның арыг-силиин хайгаарап, өөредилге-кижизидилге ажылдарын чогаадыкчы аргалар-биле чорудуп, идепкейлиг ажылдап турар бис.

70 харлаан школавыстың башкыларынга чаа өөредилге чылында тура-соруктуг, чогаадыкчы езу-биле ажылдаарын, өөреникчилеринге эки өөренирин күзедивис.

Чеден кыштар, чеден чайлар
Чергелештир шөйлүп эртти.
Чедиишкиннер, муңгаралдар
Чарышкан дег шуужа берди.
Доосканывыс юбилейлиг
школавыска,
Доозаңарны кустуң чылыг
хүнүнде,
Чалыы шаавыс үелерин
сактырынче,
Чалап тур бис, четтиклейн
манап тур бис!

Чойганмаа МОНГУШ,
школа директорунуң кижизидилге талаза-биле оралакчызы, тыва дыл болгаш чогаал башкызы.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чамдык чарлыктарынга өскерилгелер киирериниң дугайында

2003 чылдың январь 4-те Тыва Республиканың "Тыва Республиканың Чазааның Даргазының эрге-байдалының дугайында" Конституция хоойлузунуң 7 чүүлүнүң дөрткү кезээн удуртулга болдуруп, **доктаадырым болза:**

1. 2007 чылдың ноябрь 12-де Тыва Республиканың Чазааның Даргазының "Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чанында Күрүнениң конкурс комиссиязының дугайында" №212 Чарлыынга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чанында Күрүнениң конкурс комиссиязының составын дараазында эдилге-биле бижиир:

"Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чанында Күрүнениң конкурс комиссиязының составы

А.М. Монгал — Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы — Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязының болгаш Чазак Аппарадының удуртукчузу, комиссияның даргазы;

Ш.Ч. Монгуш — Тыва Республиканың юстиция херектериниң талазы-биле сайыды, комиссия даргазының оралакчызы;

Н.М. Доржу — Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязының болгаш Чазак Аппарадының удуртукчузунуң оралакчызы — күрүне албанының, кадр политиказының болгаш күрүне шаңналдарының эргелелиниң начальниги, комиссияның секретары.

Комиссияның кежигүннери:

К.А. Бичелдей — Тыва Республиканың Чазааның чанында Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институдунуң директору;

Э.Л. Дежитмаа — Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязының болгаш Чазак Аппарадының удуртукчузунуң оралакчызы-контроль эргелелиниң начальниги;

О.В. Кольчикова — Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) Даргазының оралакчызы (дугуржулга езугаар);

С. С-Б. Монгуш — Хөй-ниитиниң айыыл чок чорук чөвүлелиниң секретары — Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чанында Хөй-ниитиниң айыыл чок чорук чөвүлелиниң секретарының удуртукчузу;

И.П. Самойленко — Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) Өөредилге, культура болгаш аныяктар политиказының талазы-биле комитединиң даргазы (дугуржулга езугаар).";

2) Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чанында Күрүнениң конкурс комиссиязының ажылының регламентизинге:

а) II кезекте:

8 пунктуда "эттирер" деп сөстүң мурнунга "ийиги үе-чаданы" деп сөстерни немээр;

Дараазында утказыг 12.1 пунктуну немээр:

"12.1. Конкурстуң түңнелдериниң дугайында дыңнадыгны ооң доозулганының соонда чеди хонуктуң дургузунда кандидаттарга бижимел хевир-биле дыңнадыр. Конкурстуң дугайында медээлерни ол-ла хуусаада Тыва Республиканың Чазааның информация-телекоммуникацияның "Интернет" четкизинде албан-езузунуң сайтызынга киирер";

б) III кезектиң 14 пунктузунда "Тыва Республиканың Чазааның Даргазының күрүне албанының болгаш кадр политиказының" деп сөстерни "Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязының болгаш Чазак Аппарадының күрүне албанының, кадр политиказының болгаш күрүне шаңналдарының эргелели" деп сөстер-биле солуур.

в) IV кезектиң 37,38,40 пунктуларында "Тыва Республиканың Чазааның Даргазының күрүне албанының болгаш кадр политиказының" деп сөстерни "Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязының болгаш Чазак Аппарадының күрүне албанының, кадр политиказының болгаш күрүне шаңналдарының эргелели" деп сөстер-биле солуур.

2. Тыва Республиканың күрүне албанының албан-дужаалдарын ээлээринче кордап турар хамаатыларның болгаш Тыва Республиканың күрүне албан-хаакчыттарының оруглаарының дугайында, өнчү-хөреңгизиниң болгаш өнчү-хөреңги байдалдыг хүлээлгелериниң дугайында медээлерни киирериниң дугайында 2009 чылдың август 11-де Тыва Республиканың Чазааның Даргазының №184 Чарлыы-биле бадылааны Дүрүмге дараазында өскерилгелерни киирер:

а) 7 пунктуда:

ийиги абзацты дараазында эдилге-биле бижиир:

"Томуйлаарын болгаш хостаарын Тыва Республиканың Чазааның Даргазы, Тыва Республиканың Чазаа боттандырар күрүне албанының албан-дужаалдарынче кордаан хамаатыларның кииргени, а ол ышкаш Тыва Республиканың күрүне албанының айыттынган албан-дужаалдарын ээлеп турар күрүне албан-хаакчыттарының кииргени оруглаарының дугайында, өнчү-хөреңгизиниң болгаш өнчү-хөреңги байдалдыг хүлээлгелериниң дугайында медээлерни Тыва Республиканың күрүне органы Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязынче болгаш Чазак Аппарадынче киирер.";

үшкү абзацты күжүн чидирген деп санаар;

в) 8 пунктунуң ийиги абзацында "азы "в" деп сөстерни ап кааптар.

3. Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының албан-дужаалдарын ээлээринче кордап турар хамаатыларның болгаш Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албан-хаакчыттарының киирген медээлериниң шынныын болгаш долузун, 2009 чылдың декабрь 30-де Тыва Республиканың Чазааның Даргазының №320 Чарлыы-биле бадылааны Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албан-хаакчыттарының албан-хүлээлге сагыылга-чурумунга негелделерни сагып турарын хынаарының дугайында Дүрүмге дараазында өскерилгелерни киирер:

а) 3 пунктунуң бирги абзазын дараазында эдилге-биле бижиир:

"3. Бо Дүрүмнүң 1 пунктузунда көрдүнген хыналданы Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязының болгаш Чазак Аппарадының удуртукчузунуң, Тыва Республикага коррупцияга удур демисел талазы-биле комиссияның даргазының оралакчызының, Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының органының удуртукчузунуң, Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының чогуур органының удуртукчузунуң ындыг бүрүн эргелерни тывыскан албан-дужаалдыг кижизиниң шиитпири-биле боттандырар";

б) 4 пунктуда:

бирги абзацты дараазында эдилге-биле бижиир:

"4. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязының болгаш Чаз[...] Аппарадының удуртукчузунуң, Тыва Ре[...]публикага коррупцияга удур демисел тал[...]зы-биле комиссияның даргазының орала[...]чызының шиитпирин езугаар Тыва Респу[...]ликаның Чазааның Даргазының Канцел[...]риязының болгаш Чазак Аппарадын[...] күрүне албанының, кадр политиказын[...] болгаш күрүне шаңналдарының эргелел[...] (моон соңгаар-Эргелел дээр) хыналдан[...] чорудары болза:";

"а" иштики пунктуда "Тыва Республик[...]ның Чазааның Даргазы" деп сөстерни соонга ", Тыва Республиканың Чазаа" де[...] сөстерни немээр;

в) 5 пунктуну күжүн чидирген деп санаа[...]

г) 11 пунктунуң бирги абзазында ", Ты[...] Республиканың Чазааның Аппарадын[...] салбырлары" деп сөстерни ап каап[...], "а[...]бан" деп сөстү "албаннар" деп сөс-биле с[...]луур, "күрүне органнары" деп сөстер[...] "эрге-чагырга" деп сөстү немээр;

д) 13 пунктуда "Тыва Республикан[...] Чазааның Аппарадының салбырларын[...] удуртукчузу" деп сөстерни ап каап[...];

е) 14 пунктуда ", Тыва Республиканың Ч[...]зааның Аппарадының салбырының удур[...]тукчузу" деп сөстерни ап каап[...];

ж) 15 пунктуда болгаш 16 пунктунуң "в[...] иштики пунктузунда 13 пунктуда "Тыва Ре[...]публиканың Чазааның Аппарадының салб[...]ры" деп сөстерни ап каап[...];

з) 19 пунктуда ", Тыва Республиканың Ч[...]зааның Аппарадының салбырының удур[...]тукчузу" деп сөстерни ап каап[...];

и) 21 пунктуда ", Тыва Республикан[...] Чазааның Аппарадының салбыры" де[...] сөстерни ап каап[...];

к) 24 пунктуда "азы Тыва Республикан[...] Чазааның Аппарадының салбыры" де[...] сөстерни ап каап[...];

л) 25 пунктуда "азы Тыва Республикан[...] Чазааның Аппарадының салбыры" де[...] сөстерни ап каап[...];

м) 26 пунктуда ", Тыва Республикан[...] Чазааның Аппарадының салбыры" де[...] сөстерни ап каап[...].

4. Бо Чарлык ону албан-езузу-биле парлаан хүнден күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2011 чылдың октябрь 24
№175.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республикада өөредилгениң күрүне албан черлериниң ажылдакчыларының күш-ажыл төлевириниң дугайында Дүрүмге өскерилгелер киирериниң дугайында

2011 чылдың октябрь 24 №624 Кызыл хоорай

2011 чылдың июль 14-те Тыва Республиканың Чазааның №218-р айтыышкыны-биле бадылааны 2011 чылда Тыва Республикага ниити өөредилгени чаартырының аныяк башкыларны деткииринин талазы-биле комплекстиг хемчеглерин күүседир сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. 2009 чылдың май 4-те Тыва Республиканың Чазааның №179 доктаалы-биле бадылааны Тыва Республиканың күрүнениң өөредилге албан черлериниң ажылдакчыларының күш-ажыл төлевириниң дугайында Дүрүмге дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 3.3 пунктуда "сайгарлыкчы болгаш өске-даа" деп сөстерни ап каптар;

2) 3.5 пунктуда "ниити билиг албан черлери" деп сөстерни "өөредилге албан черлери" деп сөстер-биле солуур;

3) 3.10 пунктуда:

а) "б" иштики пунктуда "албан черинге бир дугаар ажылдап кирген" деп сөстерге "өөредилге (ниити өөредилге албан черлеринден аңгыда)" деп сөстерни немээр;

б) дараазында утказыг "в" иштики пунктуну немээр:

"в) ажыл төлевириниң (албан-дужаал шалыңының) ставказынга немелдени кирип өөренир хевириниң ортумак болгаш дээди профессионал өөредилгениң албан черлериниң, ниити-өөредилге албан черинге аттестация эртеринге чедир бир дугаар ажылдап кирген доозукчуларынга онааган хүлээлгени барымдаалап (3 чылдан хөй эвес) төлээри:

дээди профессионал билигге (шылгараңгай дипломнуг) — 45 хуу;

дээди профессионал билигге — 40 хуу;

ортумак профессионал билигге (шылгараңгай дипломнуг) — 40 хуу;

ортумак профессионал билигге — 35 хуу.";

4) капсырылгада:

а) "Өөредилге-дузалал ажылдакчыларының албан-дужаал шалыңнары" 3 таблицада:

адын дараазында эдилге-биле бижиир: "Өөредилге-дузалал ажылдакчыларның, хандырылга ажылдакчыларының чамдык категорияларының албан-дужаал шалыңнары";

дараазында утказыг одуругну немээр:

« 6.	Стажынга болгаш эртем-билиинге негелде тургуспас идик кылыкчызы			2331
7.	1 класстың, уругларны чедирип турар чолаачы			3375 »

б) "Компенсациялыг төлевирлер" 8 таблицаны дааразында эдилге-биле бижиир:

"Компенсациялыг төлевирлер

1. Онзагай агаар-бойдустуг черлерге ажылы дээш	
Кыдыкы Соңгу чүктүң болгаш аңаа деңнештирген районнарга, бедик дагларлыг, суг чок черлерге	Кыдыкы Соңгу чүктүң районнарынга болгаш аңаа деңнештирген черлерге ажылдап турарларга күрүне магадылалының

	болгаш компенсациялар дугайында хоойлужудулгага дүүштүр
2. Күш-ажылдың хоралыг болгаш (азы) айыылдыг база өске-даа байдалдарында ажылы дээш	
күш-ажылдың аар болгаш хоралыг байдалдарында	0,12 чедир
күш-ажылдың онза аар болгаш онза хоралыг байдалдарында	0,24 чедир
3. Ажыл хүнүнге норма тургуспаан чолаачыларга	0,25 (чолаачы болуп херек кырында ажылдаан үезин)
4. Анаа байдалдардан бир өске күш-ажыл байдалдарында ажылы дээш	
дүнеки үеде	0,35 22 шактан 6 шакка чедир үеде шак бүрүзү дээш
дыштаныр болгаш байырлал хүннеринде	РФ-тиң Күш-ажыл кодекизиниң 153 чүүлү
5. Солуур ажылдакчының келбейн барган таварылгазында кижизидикчилерниң, оларның дузалакчыларының ажыл шагын эрттир ажылдааны, доктааткан ажыл графиги артыр ажылдааны кылдыр санаттынар чаштарның кадыкшылга лагерьлеринге ажылы	үезин эрттир ажылдааны дээш баштайгы 2 шакты бүдүн чартык хемчээлге, оон соондагы шактарны ийи хемчээлден эвээш эвести
6. Ажылдакчының кол хүлээлгелеринге хамаарышпас ажыл дээш	
класс удуртулгазы дээш:	
1-4 класстар, школа-интернаттар	0,15
5-11 класстар, школа-интернаттар	0,20
Инвалид чаштарның саны 10-дан эвээш эвесте дистанциялыг өөредилге дээш:	
1-4 класстар, школа-интернаттар	0,15
5-11 класстар, школа-интернаттар	0,20
Чаштарның дистанциялыг өөредилгезиниң үезинде ажылдарны хынааны дээш	0,10
Психология-медицина-педагогика чөвүлелдеринге ажылы дээш специалистерге	0,2
бижимел ажылдарның хыналдазы дээш:	
1-4 класстар, школа-интернаттар	0,10
орус дылга болгаш литературага, тыва дылга болгаш литературага	0,15

классатрга даштыкы дылга, мате- га	0,10
едилге мастерскаяларын эргелек- дээш	0,20
ушкак мастерскаяларны эргелек- дээш	0,35
аларга болгаш школа-интернаттарга лге-дуржулга (өөредилге) участок- ргелекчилээни дээш	0,15
аның болгаш муниципалитеттиң эр- , өөредилге болгаш методиктиг ко- арны (каттыжыышкыннарны) удурт- ш	0,15-0,2
алда болгаш хайгааралда турар чаш- е ажыл дээш	0,2
дилге номнарының библиотека фон- е ажыл дээш	0,30
дамыр кижизидилгезиниң талазы-би- тан дашкаар ажылы дээш, класстар хамаарыштыр	0,20-0,75
пуктуң албан черлеринге көрдүнген көргүзүглеринден ийи болгаш оон- катап ажып турар хемчээлдиг өөре- бан черлериниң удуртукчуларынга	0,5 чедир
едра, билиг бедидер институттуң ин эргелекчилээни	0,25
н чериниң штадында ажылдакчылар чүдүрер-дүжүрер, ону чыыр ажыл- ылган өөредилге албан черлериниң кчыларынга	0,25 чедир
к эмгелелин кылып чорутканы дээш арга болгаш өске-даа ажылдак-	0,2 чедир

доктаал ону албан-езузу-биле күнден он хонук эрткенде күштүг рер болгаш 2011 чылдың сентябрь елеп тыптып келген эрге-хоойлу ларынга хамааржыр.

3. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

еспубликаның бюджет чарыгдалдарының ажыктыын 2011-2 чылдарда бедидериниң программазынга өскерилгелер кииреринниң дугайында

2011 чылдың сентябрь 2 №534 Кызыл хоорай

ет чарыгдалдарының ажыктыын бе- байдалдарны тургузары-биле Тыва каның Чазааның **доктаадыры болза:** чылдың март 30-де Тыва Респуб- Чазааның №219 доктаалы-биле ы Тыва Республиканың бюджет чарыгдалдарының ажыктыын 2011-2012 чылдарда бедидериниң программазынга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) "Программаның сорулгалыг индикаторлары болгаш көргүзүглери" деп кезекти дараазында эдилге-биле бижиир:

"Программаның сорулгалыг индикаторлары болгаш көргүзүглери

Көргүзүгнүң ады	Хемчээл единицазы	Саң-хөө чылында көргүзүгнүң байдалы		
		11ч.01.01-де херек кырында	12 ч.01.01-де планы	13.ч. 01.01-де планы
угланыышкын "Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының болгаш бот-башкарылга органнарының ажыл-чорудулгазын организастаарының ма-сорулгалыг принциптерин шиңгээдири"				
юджет чарыгдалдарының ниити нге акшаландырыышкынын тускай арлыг программаларга боттанды- р чарыгдалдарның үлүү	%	7	10	50
жыл-чорудулганың кол-кол угла- нарының дугайында илеткелдерни кылып турар күүсекчи эрге-чагыр- арының болгаш бюджет акша-хө- иң кол башкарыкчыларының үлүү	%	20	34	50
едомстводуң тускай сорулгалыг маларын ажылдап кылып турар- лүү	%	10	20	30
үлээп ап тура, бүгү чоннуң чугаа- кынынга киирген үр хуусаалыг маларның үлүү	%	0	50	100
аң-хөө менеджмент шынарының лери эрткен чылдаазынга деңнээр- ээн бюджет акша-хөреңгизиниң карыкчыларының үлүү	%	20	30	50
угланыышкын "Күрүне (муниципалдыг) ачы-дузаны болгаш күрүне (муниципалдыг) чедирериниң болгаш саң-хөө хандырылгазының чаа аргаларын шиңгээдири"				
үрүне даалгазын хевирлеп тургузуп рүне албан черлериниң үлүү	%	60	75	90
Ажыл-чорудулганың саң-хөө хан- зын Тыва Республиканың бюдже- субсидиялар бээри хевирлиг бот- п турар бюджет албан черлериниң	%	0	10	100
тандарттары (шынарынга негелде- дылаттынган күрүнеге албан черле- едирип турары күрүне ачы-дуза- лүү	%	50	75	100
Тыва Республиканың күрүне эрге- зының күрүне ачы-дузазын чеди- (ажылдар кылырының) болгаш спубликаның күрүне албан черле- өнчү-хөреңгизин боттарының чагыргазында албан черлеринге тударының чарыгдалдарының нормативтерин доктаадып тургускан күүсекчи органнарының үлүү	%	0	10	30
2.5. Ажыл-чорудулгазының дугайында медээлери Тыва Республиканың күрүне албан черлериниң ажыл-чорудулгазының дугайында ажыдар ужурлуг, хостуг таныжар черде делгеттинген медээлериниң эң биче даңзызында кирген Тыва Республиканың күрүне албан черлериниң үлүү	%	0	20	100
3. №3 угланыышкын "Күрүне (муниципалдыг) садып алыышкыннарының бүгү чадаларынга эргелеп-башкарылганың болгаш контрольдуң аргаларын сайзыраңгайжыдары"				
3.1. Ажык электроннуг аукционну эртирериниң аргазы-биле Тыва Республиканың күрүне чагыгларын нептереткениниң түңнелдерин езугаар чардынган күрүне керээлериниң үлүү	%	0	70	80
3.2. Муниципалдыг чагыгны чарлап турар үеде ажык электроннуг аукционну ажыглаан муниципалдыг тургузугларның үлүү	%	0	30	50
3.3. Күрүне чагыын чарлаарынга доктаадып тургускан дүрүмнү садып алыышкынны боттандырып тургаш ажыглаан Тыва Республиканың автономнуг болгаш бюджет албан черлериниң үлүү	%	0	80	90
3.4. Тыва Республиканың күрүне херегледеринге ажыглаар, күрүне садып алыышкынының талазы-биле планныг көргүзүглерниң мониторингизинде кирген барааннарның, ажылдарның, ачы-дузаның хевирлериниң үлүү	%	60	70	80
3.5. Медээлерниң тускай шыгжамырын азы күрүне керээлериниң эге өртээн санаарының тускай аргаларын ажыглап тургаш эге өртээн тодараткан күрүне керээлериниң үлүү	%	0	7	10
4. №4 угланыышкын "Бюджет чорудулгазының эргелеп-башкарарының информастыг технологияларын сайзыраңгайжыдары. Программалыг комплекстерге үндезилеп эргелеп-башкарылга шиитпирлерин күүседири"				
4.1. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының "Бюджет" АС-те хаара туттунган муниципалдыг тургузугларның үлүү	%	30	60	100
5. №5 угланыышкын. "Күрүне эрге-чагырга болгаш тус чер бот-башкарылга органнарының ажыл-чорудулгазынга хөй-нити контролюнуң дээштиин бедидери"				
5.1. Бюджет-биле холбашкан, хөй-ниитиге чугаалажырының чурумун эрткен хоойлулар төлевилелдериниң үлүү	%	6	10	15
5.2. Бюджет-биле холбашкан, хөй-ниитиниң экспертизазын эрткен хоойлулар төлевилелдериниң үлүү	%	0	6	10
5.3. Бюджет дугайында медээлер алыкчыларының аңгы-аңгы категориялары-биле тайылбыр ажылын эрттирериниң талазы-биле хемчеглерниң саны	саны	6	10	12
5.4. Медээлер-биле ажылдаарының чурумун езугаар стандарттар-биле ажылдаарынга өөренген болгаш эргелеп-башкарылга органнарының хөй-ниити саң-хөөзүн эргелеп-башкарарының ажыл-чорудулгазы-биле танышкан күрүне эрге-чагырга органнарының болгаш тус чер бот-башкарылга органнарының, күрүне болгаш муниципалдыг албан черлериниң ажылдакчыларының саны	кижи	0	1	5
6. №6 угланыышкын "Күрүнениң саң-хөө системазының контролюн сайзырадыры"				
6.1. Иштики контрольдуң аргаларын ажыглап турар Тыва Республиканың акша-хөреңгизиниң кол башкарыкчыларының үлүү	%	0	10	15
6.2. Муниципалдыг саң-хөө контролюн организастаар болгаш күүседир талазы-биле Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының методиктиг дузазын ажыглап турар муниципалдыг тургузугларның үлүү	%	0	0	10
6.3. Бюджет-саң-хөө адырынга хажыдыышкыннарны чайладыр талазы-биле контроль объектилеринге ажылдап кылдынган саналдарның түңнели-биле чорутунган хемчеглерниң контроль хемчеглерниң ниити санынга үлүү	%	0	70	77
6.4. Чорудуп турган үеде бюджет акша-хөреңгизин ажыктыг ажыглап турарынга үнелел берген контроль хемчеглериниң ниити контроль хемчеглериниң санынга үлүү	%	0	5	10
6.5. Илереттинген четпестерни чайладыр талазы-биле хүлээп алдынган хемчеглерниң мониторингизинде хаара туттунган контроль хемчеглериниң контроль хемчеглерниң ниити санынга үлүү	%	45	60	65

Көргүзүгнүң ады	Хемчээл единицазы	Саң-хөө чылында көргүзүгнүң байдалы		
		11ч.01.01-де херек кырында	12 ч.01.01-де планы	13.ч. 01.01-де планы
7. №7 угланыышкын "Тыва Республикада чорудуп турар административтиг чаартылгаларга дүүштүр хемчеглерниң күүселдези"				
7.1. Бюджет чарыгдалдарының ажыктыын бедидериниң ведомство планнарын хүлээп алган күрүне эрге-чагырганың күүсекчи органнарының үлүү	%	0	20	50
7.2. Албан-хүлээлге керээлеринде ажыл-чорудулганың түңнелдииниң көргүзүглерин киирген күрүнениң хамааты албан-хаакчыттарының үлүү	%	0	20	40
7.3. Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының эрткен чылдаазынга деңнээрге, ажыл-чорудулгазының ажыктыы үнелеттинген КЭӨ-ларның үлүү	%	10	30	60
7.4. Күрүне эрге-чагыргазының күүсекчи органнарының дамчыткан хүлээлгелерин күүседиринге чарыгдалдарның үлүү	%	0	5	10
7.5. Күрүне өнчү-хөреңгизиниң ажыктыг ажыглалының үнелелиниң системазында хаара туттунган Тыва Республиканың күрүне албан черлериниң үлүү	%	0	50	100
8. №8 угланыышкын "Бюджет чарыгдалдарының ажыктыын бедидериниң чогуур программаларын хүлээп алырынга муниципалдыг тургузугларга идиг бээриниң аргаларын ажылдап кылыры"				
8.1. Бюджет чарыгдалдарының ажыктыын бедидериниң муниципалдыг программаларын хүлээп алган болгаш боттандырып турар муниципалдыг тургузугларның үлүү	%	0	25	60
8.2. Муниципалдыг ачы-дузаны чедирериниң чарыгдалдарының ниити хемчээлинге муниципалдыг даалгага үндезилээш чедирип турары муниципалдыг ачы-дузаның чарыгдалдарының муниципалдыг районнарның болгаш хоорай округтарының талазы-биле ортумак үлүү	%	10	50	100
8.3. Тускай сорулгалыг программаларга дүүштүр акшаландырыышкын боттандырып турар тус чер бюджеттериниң чарыгдалдарның муниципалдыг районнар болгаш хоорай округтарының талазы-биле ортумак үлүү	%	2	5	10
8.4. Тус чер бюджеттериниң чарыгдалдарының мониторингизиниң түңнелдерин езугаар бюджет акша-хөреңгизиниң чарыгдалы эң ажыктыының дугайында түңнелдер кылдынган муниципалдыг тургузугларның үлүү	%	0	10	30
8.5. Дуржулга солчуруунуң талазы-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының аразында кылып чоруткан хемчеглерниң саны	саны	0	2	5

»;

2) "2011 болгаш 2012 чылдарда программалыг хемчеглерниң даңзызы" деп кезекте:

2.15, 2.16 бөлүктерде "бирги чартык чылда" деп сөстерни "ийиги чартык чылда" деп сөстер-биле солуур;

3.2, 3.3 бөлүктерде "Тыва Республиканың Чазааның доктаалының төлевилели" деп сөстерни "Тыва Республиканың Саң-хөө яамызының дужаалы" деп сөстер-биле солуур;

4.3 бөлүкте "2011-2012 чылдар" деп сөстерни "2012 чыл" деп сөстер-биле солуур;

5.5 бөлүкте "харыысалгалыг ГРБС" деп одуругга "Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы" деп сөстерни немээр, "күүседириниң хевири" деп одуругга "хемчеглерниң планы" деп сөстерни немээр, "бирги чартык чылда" деп сөстерни "ийиги чартык чылда" деп сөстер-биле солуур;

6.8 бөлүкте "2011-2012 чылдар" деп сөстерни "2012 чыл" деп сөстер-биле солуур;

7.5 бөлүкте "Тыва Республиканың Экономика яамызы" деп сөстерге ",Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы" деп сөстерни немээр;

8.1, 8.2 бөлүктерде "2011 чылдың II кварталында" деп сөстерни "2011 чылдың ийиги чартык чылында" деп сөстер-биле солуур;

8.3, 8.4 бөлүктерде "2011 чылдың II кварталында" деп сөстерни "2011 чылдың ийиги чартык чылында" деп сөстер-биле солуур;

8.5 бөлүкте "2011 чылдың I кварталында" деп сөстерни "2011 чылдың ийиги чартык чылында" деп сөстер-биле солуур;

9.1 бөлүкте "ажылчын бөлүктүң" деп сөстерниң соонга "(амгы составтың эдилгези)" деп сөстерни немээр, "бирги чартык чылда" деп сөстерни "ийиги чартык чылда" деп сөстер-биле солуур;

3) "Программаның курлавыр хандырылгазын үндезилээри" деп кезекке дараазында уткалыг абзацты немээр:

"Программаның саң-хөө хандырылгазының планы чарыгдалдарның дараазында угланыышкыннарын көрүп турар:

Тыва Республиканың саң-хөөзүн эргелеп-башкарылга чорудулгазының норматив-эрге-хоойлу болгаш методиктиг баазазын сайзыраңгайжыдарынче;

бюджет чарыгдалдарының ажыктыын бедидериниң муниципалдыг программаларынга идиг бээринче (субсидия тыпсырынче);

Тыва Республикага саң-хөөнү эргелеп-башкарарының чорудулгазын автоматчыдарының болгаш оларның ажык-чарлыының деңнелин бедидеринче;

күрүне ачы-дузазының, күрүне даалгаларын күүседириниң, бадылаттынган негелделерге дүүштүр күрүне ачы-дузазын чедирериниң шынарын бедидеринче;

саң-хөө эргелеп-башкарылгазының болгаш бюджет чарыгдалдарының ажыктыын бедидериниң ведомство планнарының күүселдезиниң шынарын бедидеринге күүсекчи органнарга деткимче көргүзеринче;

саң-хөөнү эргелеп-башкарар талазы-биле күрүне болгаш муниципалдыг албан-хаакчыттарның мергежилин бедидеринче.

Федералдыг бюджеттен тускайлаан субсидияларның хемчээли бо планда көрдүнгенинден эвээш келир болза, планның субсидияларның күсели-биле акшаландырар чарыгдал чүүлдериниң хемчээли ол келген түңге дүүштүр кызырлыр.

Федералдыг бюджеттен келген субсидияларның хемчээли планнаттынган деңнелден улуг болган таварылгада, немелде акшаларны Программаны күүседир талазы-биле хемчеглерни акшаландырарынче шилчидер.

Субсидияларны ажыглаарының планын Тыва Республиканың Чазааның доктаалы-биле бадылаар.";

4) "Программаны эргелеп-башкарарының аргалары кирип турар Программаны күүседириниң аргаларын" кезекте "Тыва Республиканың Культура яамызы" деп сөстерниң соонга "Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт херектериниң талазы-биле яамызы" деп сөстерни немээр;

5) дараазында уткалыг кезекти немээр:

"Тыва Республиканың бюджет чарыгдалдарының ажыктыын бедидериниң Программазын күүседиринге субсидияларны ажыглаарының

ПЛАНЫ

(муң р

Акша-хөреңгини чарыгдаарының сорулгазы	Шупту	Ооң иштинде	
		республика бюджединден кады акшаландырыышкын	федералд бюджетте субсидиял
Тыва Республиканың саң-хөөзүн эргелеп-башкарарының норматив-эрге-хоойлу болгаш методиктиг баазазын сайзыраңгайжыдары	3389,83	200,00	3189,8
Ажыктыг чорукту бедидериниң программаларын күүседиринге муниципалдыг тургузугларга идиг бээри	11864,41	700,00	11164,41
Тыва Республикага саң-хөөнү эргелеп-башкарарының чорудулгазын автоматчыдарының болгаш ооң ажык-чарлыг чоруунуң деңнелин бедидери	20338,98	1200,00	19138,98
Оларны чедиреринге доктаадып тургускан саң-хөөнүң чарыгдалдарының нормативтеринге үндезилээш күрүне ачы-дузазын юридиктиг черлерге болгаш тус-тус кижилерге чедирериниң күрүне даалгазын киирери	25423,73	1500,00	23923,73
Саң-хөө эргелеп-башкарылгазының шынарын бедидеринге болгаш бюджет чарыгдалдарының ажыктыын бедидериниң ведомство планнарын күүседиринге эрге-чагырганың күүсекчи органнарынга идиг бээри	1694,92	100,00	1594,92
Күрүне албан-хаакчыттарының болгаш күрүне албан черлериниң ажылдакчыларының мергежилин бедидери	3389,83	200,00	3189,83
Программаның күүселдезиниң, ооң иштинде Программаны күүседири-биле холбашкан немелде хүлээлгелерни күүседип турар специалистерге немелде төлевирлерниң чорудулгазын хандырары	8474,58	500,00	7974,58
Шупту	74576,27	4400,00	70176,3

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ОО

Тыва Республиканың күрүнеден акшаландырар «Күртудуг-чагы албан черин тургузарының дугайында

2011 чылдың октябрь 6 №584 Кызыл хоорай

1996 чылдың январь 12-де Коммерция эвес организациялар дугайында" №7-ФХ Федералдыг хоойлуга, 2011 чылдың январь 24-те Тыва Республиканың Чазааның "Тыва Республиканың күрүне албан черлерин тургузарының, эде организастаарының, хевирин өскертириниң болгаш дужүрериниң, а ол ышкаш Тыва Республиканың күрүне албан черлериниң уставтарын бадылаарының база оларга өскерилгелер киирериниң дугайында" №33 доктаалынга дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың күрүнеден акшаландырар "Күртудуг-чагыг" албан черин (хураангайлаан ады — Тыва Республиканың "КТЧ" КАА) дараазында ажыл-чорудулга сорулгалыг кылдыр тургузар:

- конкурстар, аукционнар, ооң иштинде электроннуг хевирлиг аукционнар байдалдыг садыглаашкыннарны чорударының аргазы-биле күрүне хереглелдериниң бараанарын чедирериниң, ажылдар кылырының, ачы-дуза чедирериниң болгаш федералдыг бюджеттиң болгаш Тыва Республиканың бюджединиң акша-хөреңгизиниң күсели-биле капитал тудугнуң объектилериниң талазы-биле чагыгларны доктааттынган чурум езугаар киирери;

- республика болгаш федералдыг ужур-дузалыг чуртталга-тудуг, коммунал-амыдырал хандырылга, газ ажыл-агыйы болгаш социал-культура ужур-дузалыг объектилерни эде кылырын, капитал септээрин, капитал тудуг кылырын организастаары.

2. Тыва Республиканың Тудуг болгаш коммунал ажыл-агыйны чаартырының яамызын Тыва Республиканың күрүнеден акшаландырар "Күртудуг-чагыг" албан чериниң тургузукчузунуң хүлээлгезин болгаш бүрүн эргелерин боттандырар чер кылдыр тодарадыр.

3. 2011 чылдың сентябрь 1-ден эгелеп Тыва Республиканың күрүнеден акшаландырар "Күртудуг-чагыг" албан черинге дараазында хүлээлгелерни онаар:

- федералдыг бюджеттиң болгаш Тыва Республиканың бюджединиң акша-хөреңгизиниң күсели-биле капитал тудуг объектилериниң талазы-биле күрүне чагыкчызының;

- Тыва Республиканың Чазаа болгаш Тыва Республиканың күрүнеден акшаландырар "Күртудуг-чагыг" албан чери күрүне чагыкчылары болуп турар адрестиг инвестиция программаларының объектилерин төлевилээриниң техниктиг даалгаларын белеткээриниң талазы-биле;

- Тыва Республиканың Чазаа болгаш Т ва Республиканың күрүнеден акшаланды "Күртудуг-чагыг" албан чери күрүне ча чылары болуп турар садыглаашкынна эрттирериниң документилерин ажылдап лырының болгаш белеткээриниң талазы-б

- Тыва Республиканың Чазаа болгаш Т Республиканың күрүнеден акшаланды "Күртудуг-чагыг" албан чери күрүне ча чылары болуп турар адрестиг инвести программаларының объектилерин төле лээриниң ажылдарының чорут турары контроль талазы-биле.

4. Тыва Республиканың күрүнеден ак ландырар "Күртудуг-чагыг" албан чери хүлээлгелер күүселдезиниң саң-хөө хан рылгазын Тыва Республиканың Тудуг болга коммунал ажыл-агыйны чаартырының яа зының чагыргазында турар албан черлери тускайлаан бюджет акша-хөреңгизиниң кү ли-биле боттандырарын доктаадып тургуз

5. Керээ чарганнарның болгаш респу лика объектилериниң талазы-биле өске-д чагыкчыларның херек кырында кылган хе чээлдеринге тудуг хайгааралын чорудар Тыва Республиканың күрүнеден акшала дырар "Күртудуг-чагыг" албан черин хүлээндирер.

6. Тыва Республиканың Тудуг болга коммунал ажыл-агыйны чаартырын яамызынга:

- Тыва Республиканың күрүнеден ак ландырар "Күртудуг-чагыг" албан чер бүрүткээрин бир ай хуусаада боттандыр

- Тыва Республиканың күрүнеден ак ландырар "Күртудуг-чагыг" албан черин уставын бадылаар.

7. Тыва Республиканың күрүнеден ак ландырар "Күртудуг-чагыг" албан черин штадын 5 санга доктаадыр.

8. Тыва Республиканың күрүнеден ак ландырар "Күртудуг-чагыг" албан черинге ажылдаар оран-саваны тускайлаарын Тыва Республиканың Чер болгаш өнчү-хөреңг яамызынга дагзыр.

9. Албан чериниң ажылдаар оран-сава зын хөлезилеп алырын Тыва Республиканың күрүнеден акшаландырар "Күртудуг-чагыг" албан черинге чөпшээрээр.

10. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Дарга зының оралакчызы А.ДАМБА-ХУУРАК

Хоочуннар болгаш спорт

ХОЛ БӨМБҮҮ – ЫНАК ОЮНУВУС

Республикада спорттуң билдингир хоочуннары ...Монгуш, Л.С-Б.Хоюгбан ноябрь 4-те боттарының ...тур харлаан юбилейин таварыштыр хоочун ...ээжен спортчуларның аразынга хол бөмбүүнге ...ргылдааны организастап турарын солунга чарлаан ...гай. Бистиң корреспондендивис юбилярлар-биле ...урашкаш, интервьюну алган. Ону номчукчула...выска сонуургаттывыс.

...р: – *Валентина Иргитов... ...бовь Саин-Белековна, рес...ның спортчу амыдыра... база бир солун болууш...рттирер деп турар-дыр ...олейбол-биле эге баштай... ...чаар холбажып эгелээн номчукчуларывыска та...рып көрүңерем.*

...нтина Иргитовна: – Бис...чаш болгаш аныяк чораан ...выста хол бөмбүү респуб...едергей нептереңгей, езу...пустуң оюну турганын улуг ...кижилер утпаан боор. Эң ...көдээ суурларга чайгы ке...е волейбол шөлдеринде ...сегиржип алыышкыннар...эээзини дүн караңгызынга ...амчылаар турган болгай. ...лар 10-даа чеде бээр бол...руптар болзуңза, дараа...онга чедери талыгыр бол... Мен база Барыын-Хем... Эрги-Барлык суурга бо...ш-өөрүм-биле бир дөмей ...тап» эгелээн мен. Ынчан ...шыырак дээн ойнакчылары ...др Ооржак (Калбак Саша), ...ол Саая (Солагай) олар ...йнаар уруглардан команда ... район, республика деңмаргылдааларже эдертип ...Бо акыларым волейболдуң ...ыттарын биске өөредип, ...ле чугаалаарга, бистерниң ...тренерлеривис болганын ...р улуг сеткил ханыышкын...тып чоруур-дур мен.

...овь Саин-Белековна: – ...яның республиканың шко... аразынга маргылдаага ...Хемчикти төлээлеп кээп ...дыка эки сактыр мен. Мен ...Барыын чурттуг мен, ын...аа ынчан Кызылдың 2 ...колазының командазының ...ы турган мен. Хоорайга ... республика маргылдаа...рыын-Хемчик-биле ойнааш ...п алган ийик бис. Черле ...2 дугаар школа ынчан хол ...те кончуг шыырак турган. ...вис Лазо Семенович Седип ...Оолдар-даа, уруглар-даа республикага чемпионнап турдувус.

Солун болур чадавас, эштеримни сактып көрейн. Оолдар командазының капитаны Алексей Очур, ойнакчылары Анатолий Дамдын, Зайцев Конзуудай, Болат-оол Будуп олар. А мээң эштерим Барыындан Сүрүңмаа Ооржак, Долзат Хомушку, Хүттен Зоя Монгуш, Эрзинден Тоня Борбай-оол.

Корр: – *Кызылдың башкы институдунга студентилеп турган база-ла улаштыр хол бөмбүүн ойнап турган ийик силер бе?*

Валентина Иргитовна: – Ийе, башкы институдунга өөрени бергеш, бо Люба эжим-биле чаңгыс командага ойнай берген бис. Баштайгы тренеривис Баранов Хертек, командага Демдек (Сайыр-оол) Галя, Шыырап Маша, Биче Вера, Светлана Нопшуева, Улуг-Хемден Светлана Ооржак дээш, оон-даа өскелер ойнап турган бис. Баштайгы курстарга, республикага ынчан дыка шыырак турган «Геолог» деп командага уттурар турдувус. Чоорту ол команданы удуп турар апарган бис. Студент чылдарывыста «Спартак», «Урожай» ниитилелдериниң, республиканың каш дакпыр чемпионнары болган бис. 1970-1980 чылдарда Тываның адын камгалап Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң зона маргылдааларынга киришкенивис кажан-даа уттундурбас.

Корр: – *Чаа институт дооскан башкыларның ачызында Мөңгүн-Тайга кожуун республикага чемпионнап эгелээн дижип турары шын бе?*

Любовь Саин-Белековна: – Институт соонда Валя-биле Мөңгүн-Тайганың Мугур-Аксы школазынга ажылдай берген бис. Бис ийиге немештир Зоя Сарыглар, Дарья Успун дээн ышкаш дыка шыырак ойнаар уруглар немежип келген. Мөңгүн-Тайганың республикага «диңмирел», чемпионнап эгелээн үези ол чүве. Чогум маңаа бистиң үлүүвүстү хөлүн эрттир улгаттырарга арай эпчок боор. Ынчан Мөңгүн-Тайганың кожуун удуртулгазынга Владимир Сүге-Маадыр, школа директорунга Дадар-оол Монгуш дээн ышкаш чүгле удуртукчулар эвес, а боттары республика деңнелдиг шыырак спортчулар болгаш, үстүнден деткимчени берип турганы деп бодаар-дыр мен.

Корр: – *Боттарыңарның төрээн Барыын-Хемчииңерни база алдаржыдып-ла чораан болгай силер...*

Валентина Иргитовна: – Амыдырал аайы-биле Мөңгүн-Тайга командазының кол өзээ Барыын-Хемчикке чыглып келген бис. Кожуун командазынга аныяктар – Эрги-Барлыктан мээң дуңмаларым Лидия, Ирина болгаш ийистер Лида, Лиза Сааялар, Барлыктан Рая Хертек болгаш өскелер-даа немежип, республикага каш удаа шаңналдыг черлерни ап, чемпионнап-даа турдувус.

Любовь Саин-Белековна: – Валя командага колдуунда халдакчы боол чораан кижи. Мен аңаа чээрби хире чылдар дургузунда көдүрүкчүлеп келдим. Үе маңы эскертинер эвес, бир көөрүвүске хоочуннарга санады бердивис. Олбо черлерге хоочуннар аразынга маргылдаага киржип, хой-биле шаңнаткаш, изиг-ханнап-даа турдувус. Амгы үеде мен колдуунда янзы-бүрү маргылдааларга шииткекчилеп, хол бөмбүү-биле харылзаам үспейн чоруур мен. Эжим Валя-ла ам-даа ойнаарын кагбайн, аныяктарга дуржулгазын дамчыдып, тренер башкылап чоруур кижи.

Корр: – *Маргылдаа эрттирери амыр эвес-ле болгай, бо талазы-биле силерге деткимче кандыгыл?*

Валентина Иргитовна: – Тыва спортка эвээш-биче-даа болза үлүүвүстү үнелеп, бистиң юбилейивисти планныг хемчеглер аразынче киирип, материалдыг болгаш моральдыг деткимчени көргүзүп турар Тыва Республиканың Аныяктар херектериниң болгаш спорт талазы-биле яамызынга четтиргенивисти бир дугаарында илередир-дир бис. Маргылдааны эш-өөрнүң, дөргүл-төрелдерниң, хөй-ниитиниң, албан черлериниң деткимчези-биле чогуур деңнелге эрттирерин кызыдар бис. База бир солун чүве, бистиң кол деткикчилеривистиң бирээзи – композитор Амыр Хоюгбан бистиң юбилейивиске тураскаадып, «Хол бөмбүү» деп чаа ырыны бижээн, ооң баштайгы күүселдезин маргылдааның ажыдыышкынында бараалгадыр деп турары.

Көрүкчүлерни педколледжтиң спортзалынче чалап тур бис. Ылаңгыя үежи эш-өөрлеривис-биле чергелештир аныяктарны манаар бис.

Корр: – *Силер-биле хөй чылдарның дургузунда хол бөмбүүн ойнап келген, шыырак дээн удурланыкчыларыңарның бирээзи Бай-Тайганың хол бөмбүкчүлерин – мээң чаңгыс чер-чурттугларымны чоргаарал-биле адап, немел каарын чөпшээреңер. Ол дээрге эмчилер Билчитмаа Доржуевна Аранчал, Любовь Салчаковна Очур, башкылар Саая Саяевна Долмажап, Раиса Белековна Хертек база Лариса Салчаковна Намчыл, Зинаида Салчаковна Оттук-оол олар-ла болгай. Ам болур хоочуннар маргылдаазынга олар база киржир боор деп идегеп, солун оюнну манаар бис. Интервью дээш четтирдим.*

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

Өг-бүле архивинден алган чуруктар.

ТР-ниң бирги Президентизиниң шаңналы дээш хол бөмбүүнүң маргылдаазының организакчылары Ш.Д.Ооржак-биле.

Педагогика институдунуң 1970 чылдарда хол бөмбүүнүң командазы тренер башкызы-биле.

Хоочун хол бөмбүкчүлери маргылдаа соонда өг-бүлелери, ажы-төлү-биле.

Судтуң шиитпири-биле

Хереглекчилерниң эргелерин болгаш кижиниң чаагай чоруун камгалаарынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң «Автозапчасти» магазинге автомобильдерниң артык кезектерин үүрмектеп садар ажыл-чорудулганы боттандырып турар үеде 2011 чылдың апрель 14-те чоруткан хыналда езугаар «Азия» КХН-ниң дараазында уткалыг медээни чонга чарлаваан хереглекчилерниң тодараттынмаан бөлүүнге хамаарыштыр хоойлуга дүүшпес деп санаан негелдезин суд хандырган. Ол негелдеде айытканы:

— аъш-чемге хамаарышпас барааннарда («Honda ATT Zi» деп үс—4 сан, дискилер аштаар чүүлдер—9 сан, карбюраторлар — 2 сан, дуңзаа кылыр демир-дузактар—1 сан, салон шүүрлери—13 сан, тормоз колодкалары—24 сан, бараан дугайында медээлер орус дылда чок, кузов чайырлаар «Астрохим» деп чүүл—2 сан, маркировка дугайында, ажыглаар хуусаазының болгаш кылып белеткээн үезиниң дугайында медээлер чок, такси хана-карактары—2 сан, адының болгаш белеткээн черниң турар чериниң дугайында, кол-кол хереглел шынарларының дугайында) медээлер чок болган;

— бараанарның чамдык хевирлерин садарының, «Азия» КХН-ниң техниктиг хандырылга станциязынга автотранспорт херекселдериниң техниктиг хандырылгазының болгаш септелгезиниң талазы-биле ачы-дуза чедирериниң (ажылдар кылырының) дугайында садып алыкчыларга көскү болгаш билдингир кылдыр чедирбейн турар.

Судтуң шиитпири күштүг болуп кирген соонда он хонук дургузунда шиитпирниң доктааткан кезээн массалыг информация чепсектерин («Тувинская правда», «Шын» солуннарны) дамчыштыр чедирерин «Азия» КХН-ге хүлээндирер.

Прокурор негелдези

ЧУРТТАЛГА ШӨЛҮН — ӨСКҮС УРУГЛАРГА

2011 чылда Кызыл хоорайның прокуратуразы өскүс уругларга чуртталга шөлүн бээриниң дугайында 34 негелде билдириишкинни Кызыл хоорайның судунче киирген. Оларның 25-ин суд сайгарып көрген болгаш негелдени хандырган.

Найысылалдың мэриязы өскүс уругларга чуртталга шөлүн бээриниң талазы-биле судтуң ол шиитпирлериниң алдызын күүсеткен, артканнарын күүседир арга чок деп турар. А эрткен чылын өскүстерге хамаарыштыр киирген 30 хомудалды хүлээп алган-даа болза, чуртталга бажыңын тудар талазы-биле акша-хөреңгиниң чедишпезинден чүгле 15 кижини ооң-биле хандырган.

Судтуң шиитпириниң күүселдезин прокуратура контрольга алган.

Сайдаш САТ,
Кызыл хоорайның прокурору.

ДИСПЕТЧЕР АЛБАНЫ ТУРГУСТУНАР

Бии-Хем кожууннуң прокуратуразы девискээрни бойдус болгаш техногенниг айыыл-халаптардан камгалаарының талазы-биле федералдыг хоойлужудулганың күүселдезин хынаан.

Ооң түңнелинде Бии-Хем кожуунда онза байдалдарны болдурбазының болгаш ону чайладырының чаңгыс аай күрүне системазы тургустунмаан дээрзи илереттинген.

Прокурор Бии-Хемниң кожуун судунче ындыг системаны тургузарын кожуун чагыргазынга хүлээндирерин дилээн негелдени киирген, ол ышкаш чаңгыс аай күрүне системазын тургузарының акшаландырыышкынын кожуун бюджединге киирерин Төлээлекчилер хуралынга хүлээндирерин база айыткан.

Прокурорнуң негелдезин кожуун суду хандырган.

Ольга ДЕГТЯРЕВА,
Бии-Хем кожууннуң прокурору.

Чагаалар арaзындан

ҮЕ-ШАКТЫҢ ОРАЙТААНЫ-БИЛЕ...

Өвүр кожууннуң Хандагайты суурнуң Геннадий Тумат аттыг культура төвүнге Россияның болгаш Тываның улустуң артизи Надежда Кууларның база Тываның улустуң артизи Дамба-Доржу Саттың «Тыва чонум дыңнап ханмас ыры-самын сөңнеп тур бис» деп концертти болуп эрткен. Ук концерт чурттакчы чоннуң сонуургалын болдурган. Ат-сураглыг хоочун артизивис Дамба-Доржу Сат амгы үеде бистиң аравыста чок Улустуң хөөмейжизи Геннадий Тумат («Тыва» бөлүү) баштаан ыраажылар-биле даштыкы чурттарны кезип, оюн-көргүзүүн бараалгадып чораан үелеринде, солун ужуралдары-биле чонну таныштырган. Залда олурганнар улуг өөрүшкү, сонуургал-биле дыңнап, макталдың демдээ—адыш часкаашкыннары-биле артисти улам хей-аът киирип турган.

Чаңгыс-ла хараадaнчыг болуп арткан чүүл—шак-үениң орайтай бергени-биле, чамдык кижилерниң концертти төндүр көрүп албааны. Чүге дээрге, суурга чарлап каан концерт албан 3-4 шак озалдап болур. А бир эвес концерттер чарлап каан шагында эгелеп турган чүве болза, чон улуг сонуургал-биле төндүр көрүп алыр ийик. Ыларгыя кэдээ черге ат-сураглыг артистер оюн-көргүзүүн бараалгадып, чылдың ужу-кыдыында кээр. Концерт чарлап каарга, ооң болур шагын кижи четтикпейн манаар чүве болгай. Суурнуң чонунуң озалдап кээри чаңчыл апарган дизе хөөрем чок.

Василий МОНГУШ.

*Мээң оглум **Эзир-оол Алексеевич Салчактың** чырык адынга тураскааттым.*
Айыыл-халапка таварышкаш, 2010 чылдың сентябрь 30-де чок болган

ОГЛУМНУҢ ЧЫРЫК АДЫНГА

Кажыыдалдың кара хүнү
Канчап биске таварышты?
Хайыралыг кужур оглум
Кандыг кижээ дужа бердиң?
Хайыралыг, чараш-чалыы назынында
Канчап аваң каапкаштың чоруй бардың?
Үргүлчү-ле сени бодааш,
Дужей бергеш, оттуп кээр мен.
Карактардан чаштар бадар,
Кара баарым ажыш кынныр.
Күзелдериң хойлап алгаш чоруй баар деп,
Кужур аваң ону кайын эскерген мен.
Хүннер, дүннер караңнадыр шуушса-даа,
Хүннүң чыгыы сагыжымдан үнмес-тир сен.
Улашкан хүннер, дүннер шуушса-даа,
Улам оглум сагындырар, бергезин аар.
Ада-иең, дуңмаларың сени дээштиң,
Аарышкыны, хилинчекти чүктеп чору.
Борбак хүрең чараш арның
Бодап келгеш, ыым келир.
Ийлээн хөңнүм кударалы
Имир өттүр имистелди,
Ийи чараш уругларың
Ийлээр чыгыы сактып чорлар.
Өлүрүкчү арааттаннар
Өрү хүннү кайын көөрүл!
Буруулуглар буураар хүнүн
Бурган башкы санап ор боор.
Дөргүл-төрел, дуңмаларың
Дөгерези сени бодап, сактып чор бис.
Төрээн чериң довураа сээ чоорган болзун,
Төнмес уйгуң удуп дыштан, хөөкүй оглум.

Бистиң кажыыдалывысты деңге үлешкен дөргүл-төрелдеривиске, дуңмаларывыска, кудаларывыска, ПУ-13-түң коллективинге четтиргенивисти илереттивис.

Авазы Алла Салчак.
Бай-Тайга кожуун, Тээли суур.

Чагыдылга – 2012 (I)

«ШЫН» – ЧОННУҢ СОЛУНУ

2012 чылдың бирги чартык чылында «Шын» солунн чагыдылгазы Тываның бүгү почта салбырларында, «Ты печать» КХН-ниң киоскилеринде бо хүннерде чор турар.

Чартык чылда чагыдылга өртээ:
Албан черлеринге болгаш организацияларга—458,40 рубль.
Хууда чагыдыкчыларга—436,56 рубль.
Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге, I, II бөлүкт инвалидтеринге — 414,72 рубль.

«Тывапечать» КХН-ниң киоскилеринде:
Чартык чылда — 300 рубль.
Үш айда — 150 рубль.
Бир айда — 50 рубль.

«Шын» солунну үезинде чагыдып алырынче чонувусту кыйгырып тур бис.

Буянныг солунувусту номчуулуңар!

Тывада эң-не нептереңгей солунувус — «Шын». Ол чүгле политика, культура, көдээ ажыл-агый амыдыралын эвес шажын-чүдүлгеге хамаарышкан чүүлдерни база чырыдып турар. Чүдүкчүлерге шажын айтырыгларын тыва дылга чедингири-биле дамчыдып турар эң-не улуг, буянныг деткикчивис ол.

Ынчангаш «Шын» солун аал-кодан, өг-бүле санынга турарын, ону кижи бүрүзү номчуурун күзедим.

Хелиң Тензин Чинба,
Тываның буддистер каттыжыышкынының Чазааның Даргазы.

ВЕТЕРИНАРИЯ АПТЕКАЗЫНЫҢ ПУНКТУЗУНДА
шээр болгаш бода малга аверсектилер, ивермектер, ыттарга болга диистерге бытка удур дамдыладыр эмнер, «спрейлер» кирген. Саны эвээш.

Адрези: №50 магазинниң дужунда павильон.
Ажылдаар шактары 9.00—18.00, дыштаныр хүн чок.
Харылзажыр телефон 8-923-381-81-69.

Хөлезиге берип турар

Гаражтыг, чунар-бажыңныг ийи өрээл бажыңны хөлезиге берит тур. **Тел. 8-923-389-88-87. Газельдер 7 «а», 7, 15. Бетики Каа-Хем, Көк-Тейская кудумчузу, 72.**

Эде номчуур

2011 чылдың октябрь 29-та үнген №125 «Шын» солунда Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының дыңнадыының бирги абзазында «...Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязынче 2011 чылдың декабрь 29-ка чедир киирери...» деп сөстерни «Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязынче 2011 чылдың октябрь 29-ка чедир киирери...» деп эде номчуурун дилеливис.

Чаа-Хөл кожууннуң Чаа-Хөл ортумак школазының коллекти даштыкы дыл башкызы

Аяна Маадыр-ооловна Монгуштуң

болгаш ооң уруу **Виктория Монгуштуң**

элекке мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыыдалын илередип тур.

Силерниң-биле кады качыгдап тур бис.

ШЫН Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—2-01-35, редакторнуң оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91, e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 7500. Чагыг 126. Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 17.00.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810900000010000 ОАО НКО "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810700000000740 БИК 049304740.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.

Херечилелдиң дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.

ТР-ниң «Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.